

is. E tény bizonyítása, persze, nagyobb apparátust igényelne, íráselemzést, fotómásolatok bemutatását. Szerencsére erre nincs szükség. Ha ugyanis a magyarázatokkal, jegyzetekkel, elméleti utószóval felszerelt tudományos kiadás már 1989-ben megjelenik, abban az autenticitás kétségkívül illusztrálva és tisztázva lesz. A nyomdák fürgeségét ismerve nem elképzelhetetlen, hogy a vitás kérdés Szilágyi kiadványa jóvoltából előbb lesz megoldva, mint ahogy a jelen hasábokon felmerül.

Kulcsár Péter

József Attila 1922-i verseinek új időrendje

A makói József Attila Múzeum néhány éve megvásárolta József Attila két, eddig csak hiányos másolatban ismert versfüzetét.¹ Az 1924 októberében keletkezett füzet, *A legutolsó harcok* című, 1989-ben hasonmás-kiadásban megjelent a Helikon Kiadónál, Tóth Ferenc gondozásában. (Neki, a múzeum igazgatójának köszönhető, hogy a füzetek a múzeumba kerültek.) Ez a kézirat nem szolgál kronológiai tanulságokkal, mert benne a versek nem időrendben, hanem tematikai csoportosításban sorakoznak. Annál tanulságosabb a másik füzet, amelybe a költő 1922 júliusában, augusztusában és szeptemberében, nagyrészt Kiszomborban szerzett verseit írta le keletkezésük időrendjében. A füzet címlapja elveszett, második fele lapjaira esett szét, három lap magántulajdonban maradt (de tudjuk, hogy mely versek vannak rajta), az alábbi tartalomjegyzék tehát részben rekonstrukció eredménye:²

- [1: „Versek 1922 július, augusztus, szeptember”]
- 3–5: Keserű nekifohászokodás (45) „Kiszombor 1922. júl.”
- 5–6: Szerellem ez? (87)
- 6–7: Pogányos hitvallás magyarul (52)
- 8–9: Névnapi dicséret (46) „Kiszombor 1922. júl.” [29.]
- 9–10: Leánykérő ének (53)
- 10–11: Csöndes estéli zsoltár (49)
- 12: A füst (86)
- 13–14: Holttest az uccán (54)
- 15–17: Hajnali vers kedvesemnek (55)
- [18–19: Fiatal életek indulója (72)]
- 20: Éhség (50) [1922. aug. 17. előtt]
- 21–23: Prédikáció (56)
- 24: Idill (51) [1922. aug. 17. előtt]
- 25: Szeged alatt (58) „1922. aug. 14.”
- 26–27: Rövid óda a kelő Naphoz (57)
- 28: Gyöngysor (88)
- 29: A Szent Jobb ünnepén (59) 1922. aug. 18.
- 30–31: Úgy-e, pajtás! (60)
- 32: Ének magamhoz (85)
- 33–34: Ósapám (63)

¹ *József Attila összes versei*. Kritikai kiadás. Bp. 1984. (A továbbiakban: *ÖV*) I, 558–559, 581. — M. RÓNA Judit, *József Attila kéziratjai és levelezése*. (Katalógus.) Bp. 1980. 1105–1107. sz. A *Lovas a temetőben* című versfüzet továbbra is lappang; a füzetről alább részletesen írunk.

² A rekonstrukció a saját kezű tartalomjegyzéken (melynek csak az első lapja van meg) és az ún. *Saitos-füzeteken* alapul, amelynek elején ugyanazok a versek olvashatók ugyanolyan sorrendben, mint a kiszombori füzet végén. A verscímek után zárójelbe tettük a kritikai kiadás sorszámain; odaírtuk a versek más forrásokból ismert keletkezési idejét is. A makói József Attila Múzeum tervei a füzet hasonmás-kiadását; a rekonstrukció részleteiről, valamint a füzetek sorsáról a kísérő tanulmányban olvashatni.

- 34–35: Hymnus a Borhoz (26)
 36–37: Hymnus az Élethez (61)
 38–39: Baál (62)
 40: A jámbor tehén (89)
 [41–42: Parasztanyóka (91)]
 43: Részeg a síneken (48)
 [44: Kukoricaföld (47)]
 [45:] A Bánat... (66)
 [46:] Kép a tükörben (64)
 [47–48:] Boros keserűség (67) 1922. szeptember
 [49:] Aratás előtt (65)
 [50:] Spleen (90)
 [51:] Pap a templomban (68)
 [52:] Tél (69)
 [53–82: Üres levelek.]
 [83:] Tartalom [A 3–31. lapok tartalma.]
 [84: A tartalom folytatása; elveszett.]

Előttünk van tehát József Attila 1922 júliusa — szeptembere között írt verseinek pontos szövege, keletkezésük időrendjében. Ez alatt a néhány hónap alatt vált a verselgető diák költővé. Kiszombori versekkel kezdődik az általa összeállított reprezentatív gyűjteményes kötet, a *Medvetánc*. (A jámbor tehén, az Éhség és a Névnapi dicséret című versekkel, *ÖV* 89., 50. és 46. sz.) A kiszombori versek költői értékét már sokan méltatták, itt csak néhány textológiai tanulásra szeretném a figyelmet felhívni. Azok a versek, amelyek eddig csak a *Szépség koldusából* voltak ismertek, egy-két helyen jobb szöveggel kerülhetnek a versolvasók és a kutatók elé. Az egyik esetben feltételezésem utólag beigazolódott: Az Ének magamhoz (*ÖV* 85. sz.) 6. sorában csakugyan sajtóhiba a *képét* a kéziratban is olvasható *kékét* helyett. Egy másik esetben melléfogtam: a Szerelem ez? (*ÖV* 87. sz.) 4. sorát nem kellett volna „javítani”, mert a kéziratban is az áll, mint a nyomtatványban: Agyamban hogy csak arcod tündököl. Érdekes az Ugy-e pajtás! (*ÖV* 60. sz.) 8. sorának első szava, amely a kéziratban: *Csicsitgatom*, a kötetben: *Csítitgatom*. Az utóbbi nyilvánvalóan hibás; a szedő a ritka tájnyelvi *csicsit* szót a banálisabb, köznyelvi *csititra* változtatta, amint ez később a Fiatal asszonyok énekében (*ÖV* 262. sz.) is történt.

A füst (*ÖV* 86. sz.) utolsó szakasza a kéziratban ez:

Sötéten, büszkén, lázadó imával
 Nagy bátorsággal egyre följebb szárnyal —
 A vaksüket Istenhez; valahol.

A Szépség koldusában viszont a gyár füstje

Sötéten, büszkén, lázadó imával,
 Jó bátorsággal egyre följebb szárnyal,
 Az Istenhez; valahol.

Isten erőteljes jelzője Babits hatására keletkezhetett; a Fortissimóban szerepel a „süket Isten”. József Attilával bizonyára tanárai hagyták ki a jelzőt. A tanári cenzúráról többen megemlékeztek, arról azonban nem, hogy a cenzúra elsősorban a vallási érzékenységre lehetett tekintettel, nem pedig tanártársuk, Gebe Mihály leányára, Mártára. A Névnapi dicséret is inkább Szűz Mária profán említése miatt maradhatott ki. (*ÖV* 46. sz.) Feltűnik a kiszombori füzet néhány, a kötetbe fel nem vett versének „eretnek” hangja, pl. a Keserű nekifohászzkodásé (*ÖV* 45. sz.) vagy A Szent Jobb ünnepén címűé. (*ÖV* 59. sz.)

Az új lelet ismeretében pontosan el lehet helyezni az eddig 1922 végére tett, csak a *Szépség koldusából* ismert versek egy részét. (*ÖV* 79–91. sz.) Tévesnek bizonyult az a

feltételezésem, hogy a Hymnus a Borhoz (ÖV 26. sz.) 1922 májusában keletkezett, mert a költő a bort „május hímes köntösé”-nek mondja.

Következtetéseket lehet levonni a *Szépség koldusa* többi versének keletkezési idejére, valamint a *Lovas a temetőben* című elveszett vagy lappangó füzet tartalmára vonatkozólag is. Megállapítható ugyanis, hogy a *Szépség koldusa* két részre oszlik. A 25. laptól kezdve valamennyi vers megtalálható a kiszombori versfüzetben és/vagy a *Saitos-füzetek* valamelyikében. (A záróverset nyilván a kötet összeállítását követően írta a költő.) Ezek a versek tehát mind 1922 júliusa – októbere között keletkeztek, s azt is érdemes leszögeznünk, hogy a költő a kötetbe nem a füzetek sorrendjében, vagyis nem időrendben nyomatta le ezeket a verseket. A *Szépség koldusa* első fele a következő verseket tartalmazza:

- 5: Ó, zordon Szépség... (74) 1922. nov. eleje.
- 6: Falak (43) 1922. jún. 17. előtt.
- 7: A vergődő diák (41) 1922. jún. 17. előtt.
- 8: Nézem a lámpát (42) 1922. jún. 17. előtt.
- 9: Várakozás (79)
- 10: Keresek Valakit (18) 1921.
- 11: Csend (80)
- 12: Napszonett (71)
- 13: Erőének (25) 1922. ápr. 11. körül.
- 14–15: Bús magyar éneke (81)
- 15: Koldus (70) 1922. okt.
- 16: Köntösök (28) 1922. máj. 17.
- 17: Nagy ajándékok tora (27) 1922. máj. 17.
- 18: Távol zongora mellett (24) 1922. ápr. 11.
- 19: Nyári délután a szobában (82)
- 20: Csókkérés tavasszal (44) 1922. jún. 23.
- 21: Szerelmes keserű hazafiság (83)
- 22: Várlak (78)
- 23: Nem tudunk élni (34) 1922. június, vagy előtte.
- 24: Juhász Gyulához.

A keltezhető versek két kivétellel 1922 júniusában vagy korábban keletkeztek. Az egyik kivétel a bevezető vers, a másik a kötet 15. lapján levő Koldus; mindkettő a *Saitos-füzetek*ben is benne van. A bevezető vers (mint hagyományosan minden bevezető, előszó) a kötet összeállítását követően készült. A másik későbbi vers úgy kerülhetett ide, hogy a Bús magyar éneke kiszédése után a 15. lapnak több mint a fele üresen maradt, s a helyet kihasználó szedette ide a költő a rövid Koldust. E két versen kívül még a Napszonettet kelteztem 1922 októberére (ÖV 71. sz.), de ez meglehetősen bizonytalan. Csaknem teljesen bizonyos viszont, hogy a *Szépség koldusa* első felében levő többi, összesen hét keltezetlen vers (ÖV 78–84. sz.) szintén júniusi vagy annál korábbi, s valószínűleg benne volt a *Lovas a temetőben* c. füzetben.³ E versek egy részére az irredenta hang jellemző: Bús magyar éneke (ÖV 81. sz.), Szerelmes keserű hazafiság (ÖV 83. sz.), Juhász Gyulához (ÖV 84. sz.), mint a Nem! Nem! Soha! címűre is, amely csak a *Lovas a temetőben* c. füzetben maradt fenn. Ellenérv lehetne e versek némelyikének ritka versformája és bravúros verselése. (Várakozás, Bús magyar éneke.) Bonyolult versformájú azonban a hitelesen június 23-i Csókkérés tavasszal (ÖV 44. sz.) is; József Attila ekkor már bármilyen versformát jól kezelt.

Az elmondottak alapján a költő legkorábbi verseinek új időrendje a következő:

³ Ennek a füzetnek csak egy hiányos másolata maradt fenn, amelyet Szabolcsi Gábor készített. A füzetből az ismert, tehát a *Szépség koldusában* megjelent verseket szándékosan nem másolta ki, egy esetben azonban elnézte, és a Nem tudunk élni címűt is leírta. (ÖV 34. sz.) Ez a vers is a *Szépség koldusa* első felében, a 23. lapon található.

(1) Keltezhető versek a kezdetektől 1922. május 17-ig. (ÖV 1–28. sz., kivéve a 26. sz. alatti Hymnus a Borhoz címűt, amelyről fentebb már volt szó.)

(2) A *Lovas a temetőben* c. füzet másolatából ismert darabok, kiegészítve a *Szépség koldusa* első felének keltezetlen, feltehetőleg az év első feléből származó darabjaival. Ezek pontos sorrendje nem állapítható meg, mivel — ellentétben a kiszombori versfüzettel — sem a kézirat, sem a nyomtatvány nem időrendben tartalmazza a verseket. Lehetnek közöttük akár 1921-ben írottak is, vagy — a másik véglét — 1922 júniusából valók is, de e hónap végénél nem későbbiek.

(3) Keltezhető darabok 1922 júniusából. — Ez a hónap egyike József Attila legkritikusabb, eseményekben, számára fontos eseményekben leggazdagabb időszakának. Ezért ekkor írt verseit élete krónikájával együtt soroljuk fel.

Jún. 10. Fohászodó ének (ÖV 36. sz.) „Vers Mártuskának. Makón, 1922. jún. 10.”

Jún. 14. Befejeződik a tanítás.

Jún. 17–19. Mezőhegyesen van barátjánál és osztálytársánál, Kiss Károlynál. Itt sokminden történt. Elszaladt a közeli Battonyára a pópához, hittanjegyéért. Itt írta Tavaszi ének c. szerelmes versét. („Mezőhegyes, 1922. jún. 18.”) Itt keletkezhetett két, az aratás élményén alapuló verse, az Aratásban (ÖV 42. sz.) és a Munkáshalál. (ÖV 48. sz.) Barátjának, Kiss Károlynak, öt vers gondosan letisztázott másolatát adta ajándékba (ÖV 41–43. sz. versek jegyzete), köztük a *Lovas a temetőben* bevezető versét (Arany kalásztól... ÖV 29. sz.), amely szintén Mezőhegyesen készülhetett. Talán a füzet összeállításán is dolgozott. Itt van aztán ez a rejtélyes Kiss Károly. Ő maga nem rejtélyes, hiszen személyesen is előkerült, de az a tény, hogy József Attila öngyilkossági kísérlete előtt, június 26-án írt Végkérsésében a számos makói barát, jótevő és atyai pártfogó között csak ezt az egy fiút említi meleg szeretettel, s hogy ez a név a költő biográfiájában másutt nem fordul elő (össze is tévesztették dr. Kiss Károly makói ügyvéddel), még magyarázatra vár. Szívesen elképelem, hogy a *Lovas a temetőben* kinyomtatásának a terve ekkor már megvolt, s erre kért kölcsön Kiss Károlytól.

Jún. 20–22. Budapesten van a családjánál, és megpróbál kibékülni gyámjával. A látogatást József Jolán írta le könyvében. Hitelét növeli, hogy Jolán életének egy emlékezetes tényéhez kapcsolódik: kibéküléséhez férjével, majd külföldi útjukhoz. A pesti útban Péter László is, én is kételkedtünk egy későbbi, Kiszomborban írt, József Etelkának szóló levél alapján, de most úgy látom, hibás érvekkel. Péter László szerint a levélnek az az utalása, hogy bizonyítványát postán küldte el gyámjának, értelmetlen lenne, ha személyesen is Pesten járt volna. Igenám, de a bizonyítványosztás a pesti út után volt, s mégiscsak postán kellett a bizonyítványt elküldeni. (Ez a tény a pesti út pontos időpontjának a meghatározását is lehetővé teszi.) Én meg úgy okoskodtam, hogy a levélnek ez a passzusa: „de bizony három-négy hónap óta hazulról ez az első levél, amit most Te írtál”, értelmetlen volna, ha közben József Attila Pesten járt volna. Ugyan miért? A levélírás elmulasztása akkor is sértő, ha közben találkozott Etussal, de meg az is lehet, hogy nem találkoztak. — József Attilának nem sikerült kibékülnie gyámjával. Ezekben a napokban írhatta — pesti környezetrajza alapján — Nyári délután a szobában című versét. (ÖV 82. sz.)⁴

Jún. 23–25. József Attila ismét Makón, a Csókkérés tavasszal kelte: „Makó, 1922. jún. 23.” Ekkor történetelt az „illegális verskötet” esete, amelyről egyedül Saitos Gyula írt.⁵ József Attila elhatározta, hogy maga ad ki egy versfüzetet. A *Makói Friss Újság* nyomdájának fiatal szedői ki is szedték vagy 10–12 versét, s ki is nyomták 50–60 példányban a füzetet. A tulajdonos azonban észrevette az akciót, a nyomtatványt az utolsó példányig megsemmisítette, s József Attilát kitiltotta az újságüzemből és a szerkesztőségből. Az egyik nyomdász, Raffai János arra is emlékezett, hogy a versfüzet címadó verse a *Lovas a temetőben* volt, és hogy nem külön lapokról, hanem füzetből szedték a verseket. Saitos Gyula, majd nyomában a kutatók 1922 őszére tették az akció idejét. Teljesen elkép-

⁴ A pesti út irodalma: PÉTER László, It, 1957. 21. — ÖVI, 565. — JÓZSEF Jolán, *József Attila*. Bp. 1940. 200. — SZABOLCSI Miklós, *Fiatál életek indulója*. Bp. 1963. 287–288.

⁵ SAITOS Gyula, *József Attila Makón*. Bp. 1964. 95–96.

zelhetetlen, hogy akkor, amikor már javában folytak a tárgyalások Koroknayval, Juhász Gyulával a *Szépség koldusáról*, József Attila egy ilyen kétes értékű vállalkozásba kezdett volna. A valószínűség 1922 júniusa mellett szól.

Talán ezekben a napokban történt ez a többektől följegyzett eset: József Attila belevette magát a Maros örvényei közé, és majdnem megfulladt. Állítólag arra volt kíváncsi, hogy a parton napozó szerelme, Márta, hogyan reagál fuldoklására.

Jún. 26. A Végkéresem dátuma, egyszersmind öngyilkossági kísérletének napja.

Jún. 27–28. Kórházban fekszik gyógyszermérgezéssel.

Jún. 29. Bizonyítványosztás.

Július eleje. Kiszomborra megy házitanítónak.

(4) Visszaérkeztünk a kiszombori versfüzethez: ennek tartalma, a beírás sorrendjében, verseinek következő csoportja.

Szinte hihetetlen, mennyire gazdag volt eseményekben 1922 júniusa. Többünket ez is befolyásolt abban, hogy bizonyos eseményeket megpróbáljunk más időpontra helyezni. De József Attila felfokozott idegállapotban később is óriási teljesítményekre volt képes. A lázas tevékenység, különösen ha kudarcok sorával járt együtt, összeomláshoz vezetett.

Az elmondottak ismeretében különös jelentőséget kap az első kiszombori vers, a Kesperű nekifohászkodás. Szegény gyerek, ismét nekigyürkőzött az életnek: „Gyere Úristen, nézd meg, itt vagyok.” Nem tudhatta, mi minden van még hátra.

Stoll Béla